

Maria Bogucka

"Rodziny wielkosenatorskie w Wielkopolsce, na Kujawach i na Mazowszu za Zygmunta III", Edward Opaliński, Warszawa 2007 : [recenzja]

Przegląd Historyczny 99/1, 154-156

2008

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Podsumowując — należy z zadowoleniem przyjąć fakt, że postać Gedki doczekała się własnej monografii, której autor w udany sposób dokonał postulowanej przed laty rewizji negatywnych opinii na temat tego biskupa. Z przeprowadzonych przez Marka Szymaniaka badań wynika, że hierarchów polskiego Kościoła początku XIII w. nie można łatwo podzielić według kryterium ich stosunku do nurtu reformy kościelnej. Wnioski, jakie na temat działalności Gedki wysnuwa autor są dobrze osadzone w źródłach. Szymaniak powstrzymuje się od budowania piętrowych hipotez, o co łatwo dysponując tak skromnymi materiałami źródłowymi. Mimo całego ich niedostatku potrafi skutecznie wykazać tendencyjność sądów wcześniejszych badaczy, nie ulegając przy tym pokusie szczególnego wybielania opisywanej przez siebie postaci. W monografii poświęconej jednemu hierarsze w ciekawy sposób przedstawia zmiany zachodzące w polskim Kościele, umiejętnie wiążąc je z polityczną gmatwaniną panującą w podzielonej Polsce. Ceną jest jednak zachwianie proporcji książki.

Anna Baranowska
Polska Akademia Nauk
Instytut Historii

Edward O p a l i ń s k i, *Rodziny wielkosenatorskie w Wielkopolsce, na Kujawach i na Mazowszu za Zygmunta III*, Wydawnictwo DiG, Warszawa 2007, s. 401, bibliografia, tabele, indeks osób.

Badania nad elitami i konstruowanie teorii elit podjęte zostały na przełomie XIX i XX w. początkowo dzięki pracom głównie włoskich socjologów (Vilfredo P a r e t o, Gaetano M o s c a), do których dołączył, wykładający we Włoszech socjolog niemiecki, Robert M i c h e l s. W XX w. tematykę tę podjęli socjologowie amerykańscy Charles Wright M i l l s i Harold D. L a s s w e l l, a także Hiszpan José O r t e g a y G a s s e t, który w swej słynnej książce o buncie mas („La rebelion de las masas”, Madrid 1930) ostrzegał przed katastrofalnym dla cywilizacji atakiem na elity. W badaniach nad elitami przeważała tematyka władzy i podziału społeczeństw na rządzących i rządzonych, powiązana z aktualnymi wydarzeniami i ruchami społeczno-politycznymi; problem elit intelektualnych i ich roli w rozwoju kultury mniej pasjonował badaczy. Podejmowane były za to kwestie uwarunkowań przynależności do elit, mechanizmów ich kształtowania się. Pareto uważał, że decydują tu walory intelektualne danego człowieka. Mosca, Michels a także Max W e b e r przynależność konkretnego osobnika do elity utożsamiali z jego niezwykłością przejawiającą się w sferze psychicznej. Również wedle Ortegi y Gasseta właściwości intelektualne i moralne człowieka decydują o jego miejscu wśród elity. Natomiast Lasswell oraz Mills przynależność do elity łączyli z zajmowaną pozycją w strukturze społeczno-politycznej, gospodarczej, naukowej itp. danego społeczeństwa.

Edward Opaliński nie odnosi się do teoretycznych rozważań i sporów nie tylko międzynarodowych, ale i krajowych. Nie podejmuje dyskusji na temat genezy, struktury i funkcjonowania grup magnackich w dawnej Rzeczypospolitej, jaka się toczyła w latach siedemdziesiątych XX w.¹ Mil-

¹ Cf. M. in. *Magnateria polska jako warstwa*, wyd. W. C z a p l i ń s k i, A. K e r s t e n, Toruń 1974; A. K e r s t e n, *Les magnats — élite de la société nobiliaire*, „Acta Poloniae Historica” t. XXXVI, 1977, s. 119–133.

cząco nawiązuje jednak do tez Lasswella i Millsa, łącząc przynależność do elit z pozycją w strukturach społecznych — w danym przypadku z pozycją w rodzinie „wielkosenatorskiej”.

Książka, jak zaznaczono w tytule, ma dotyczyć precyzyjnie określonego obszaru geograficznego (Wielkopolska, Kujawy, Mazowsze) i chronologicznego (panowanie Zygmunta III Wazy). We wstępie (s. 11–26) autor tłumaczy dokonany wybór geograficzny faktem, iż objęte badaniem terytorium stanowiło polityczną całość (wchodziło w skład jednej sejmowej prowincji, istniały tu także silne powiązania rodzinne). Przyjęcie dat panowania Zygmunta III wydawałoby się oczywiste, gdyby nie fakt, że autor w istocie je przekracza, zaczynając od połowy XV w. Obejmuje więc panowanie ostatnich Jagiellonów i pierwszych królów elekcyjnych. Pozwala mu to na prześledzenie problemu w perspektywie „długiego trwania” i wyciągnięcie szeregu interesujących wniosków, których nie mógłby poczynić, ograniczając się jedynie do lat rządów Wazy. Szkoda, że nie zostało to zaznaczone w tytule.

Praca oparta została na bardzo starannej kwerendzie w archiwach polskich (Warszawa, Gniezno, Poznań) i zagranicznych (Berlin–Dahlem, Wiedeń, Sztokholm), także na zasobach rękopiśmiennych bibliotek (Kraków, Kórnik, Wrocław, Wilno). Bibliografia wykorzystanych prac prezentuje się również okazale, choć szkoda, że nie trafiły do niej pozycje z zakresu teorii elit i sporów o magnaterię.

Autor objął badaniem 60 rodzin, których 88 przedstawicieli sprawowało w czasach Zygmunta III funkcje senatorów „wielkich”. Ich kariery indywidualne stanowią dla Opalińskiego punkt wyjścia do analizy pozycji całej rodziny i uprawianej przez nią strategii (polityka mariaży, liczba potomstwa, kierowanie części potomków na drogę kariery kościelnej, starania o królewską służbę itp.). Rozdział I, „Pochodzenie społeczne” (s. 27–80) porusza problem rodzin „starych” i „nowych” oraz analizuje powiązania rodzinne, czyli mariaże oraz stopnie pokrewieństwa wewnątrz badanej zbiorowości. W rozdziale II: „Kariery i ich podstawy materialne” (s. 81–185) Edward Opaliński rozpatruje drobiazgowo stan posiadania (obok dóbr dziedzicznych — królewskiej służby, starostwa, beneficja kościelne itp.) poszczególnych rodzin i ich członków. Autor stwierdza, że wszystkie rodziny, aby utrzymać swój status społeczny i ekonomiczny, musiały w każdym pokoleniu starać się od nowa o ugruntowanie swej pozycji poprzez odpowiednio skalkulowane ożenki i zdobywanie królewskiej oraz kościelnych beneficjów. Nic nie było dane na stałe. Ta sytuacja wymagała rozwijania specjalnej strategii zachowań. Rozdział III: „Drogi (modele) karier wielkosenatorskich” (s. 186–273) analizuje te właśnie strategie zachowań w trzech przedziałach czasowych: w drugiej połowie XV w., w pierwszej połowie XVI w. i w drugiej połowie XVI w. Autor zauważa dość znaczne różnice w tym zakresie. I tak w drugiej połowie XV w. ważne było uzyskanie poparcia władcy osiągnięte przez służbę na dworze, w wojsku, udzielanie pożyczek. Opaliński stwierdza, że osoby i rodziny niewykazujące wobec władcy swej użyteczności nie zdobywały w tym czasie znaczących urzędów. W pierwszej połowie XVI w. pojawiły się nowe możliwości i strategie — twórcą znaczenia rodziny mógł zostać biskup; można też było zrobić karierę na drodze parlamentarnej. W drugiej połowie XVI w. duże znaczenie miały związki z dworem królewskim, zwłaszcza — z kancelarią królewską (chyba to się zaczęło już wcześniej, w pierwszej połowie XVI w.?). Ważną rolę w tych latach pełniły wedle Opalińskiego: aktywność, wykształcenie oraz zdolności poszczególnych osób, natomiast czynnik religijny odgrywał drugorzędną rolę (ale czy tak było również na początku XVII w.?).

W „Zakończeniu” (s. 274–323) autor podsumowuje swe wywody podkreślając bardzo silnie dynamikę zmian zachodzących w elicie władzy w trakcie jej „długiego trwania” prześlędnego w książce. Tropiąc zmiany w pozycji poszczególnych rodzin, ich wzrost, ewentualnie upadek, stara się Opaliński wykryć przyczyny tych zjawisk w konkretnych przypadkach; w pewnej mierze jest to powtórzenie wywodów z rozdziałów poprzednich. Opaliński dochodzi tu także do ważnych wniosków syntetyzujących. Do nich należy np. spostrzeżenie, że nowe rodziny wykorzystywały zmiany ustrojowe dokonujące się w Polsce XV–XVI w., m.in. słabnięcie magnaterii i wzrost znaczenia izby poselskiej; formowanie się Rzeczypospolitej szlacheckiej umożliwiało robienie kariery nie tylko dzięki poparciu władcy, ale także drogą zdobywania popularności wśród szlachty. Możliwości w zakresie

karier dawały wydarzenia polityczne — np. wojna kokosza, małżeństwo Zygmunta Augusta z Barbarą, elekcje. Ogromną rolę grało dysponowanie odpowiednim majątkiem. Opaliński zauważa również, że w zmianach statusu poszczególnych rodzin, ich dźwignia się lub słabnięcia, rolę odgrywało nie tylko pojawienie się lub brak odpowiednio zdolnych, energicznych jednostek, ale także świadoma polityka władców — ostatnich Jagiellonów i pierwszych królów elekcyjnych. Starali się oni kształtować elitę władzy w sposób dogodny dla tronu.

Jeżeli idzie o model karier to Opaliński obserwuje rosnące znaczenie aktywności na forum sejmiku i sejmu. Połączenie zdobywania popularności wśród szlachty ze związkami z dworem królewskim było główną drogą zapewnienia awansu jednostki i całej rodziny. Karierę osobistą starano się zawsze, jak zauważa Opaliński, przekształcić w karierę rodziny.

Interesująca książka zawiera mnóstwo szczegółowego materiału faktograficznego, to prawdziwa encyklopedia elit dawnej Polski. Będzie też z pewnością wykorzystywana przez licznych badaczy jako źródło zarówno inspiracji jak też informacji. Wywody Opalińskiego rzucają światło nie tylko na funkcjonowanie elit władzy w Rzeczypospolitej XV–XVII w., ale także na rolę rodziny i solidaryzmów rodzinnych, które w dużej mierze określały ramy egzystencji jednostki w tej epoce.

Maria Bogucka
Akademia Humanistyczna
im. A. Gieysztoro w Pułtusku

Clive H o l m e s, *Why Was Charles I Executed?*, Hambledon Continuum, New York 2006, s. 244.

Konflikt pomiędzy Karolem I a jego poddanymi od bardzo dawna jest jednym z najczęściej analizowanych i omawianych przez brytyjskich historyków problemów. Spór o jego genezę i przyczyny, które doprowadziły w końcu do detronizacji Stuartów, procesu i egzekucji monarchy oraz powołania Republiki przyniósł kilka przeciwstawnych koncepcji i zaowocował powstaniem nie tylko wielu niezwykle ciekawych, dziś stanowiących już często klasykę historiografii, publikacji (można wymienić tu chociażby prace Lawrence'a S t o n e 'a, Christophera H i l l a, Conrada R u s s e l l a czy Johna M o r r i l l a, choć to jedynie najbardziej znani badacze), lecz również całych szkół historiograficznych. Mimo nieprzerwanej dyskusji, poszerzania bazy źródłowej oraz prób spojrzenia na pierwszą połowę XVII w. z nowej perspektywy, uwzględniającej w większym stopniu dodatkowe elementy (np. problemy łączące się z unią angielsko-szkocką), trwa on nadal. W efekcie, dość regularnie pojawiają się kolejne prace, których autorzy decydują się przedstawić własną analizę problemu i podjąć próbę przekonania czytelników do swoich koncepcji, choć trzeba podkreślić, że te w coraz mniejszym stopniu okazują się kontrowersyjne lub dyskusyjne.

Do takich właśnie książek należy najnowsza publikacja Clive'a H o l m e s a zatytułowana „*Why Was Charles I Executed?*”. Jej autor zdecydował się przedstawić w niej własną analizę wydarzeń; uczynił to przede wszystkim na podstawie badań z ostatnich kilkunastu lat, nie starając się równocześnie tworzyć nowych, rewolucyjnych (w domyśle: bardziej atrakcyjnych dla czytelnika) teorii. W efekcie powstała wyważona, prezentująca raczej tradycyjny obraz, ale za to z pewnością jedna z ciekawszych i na pewno najlepiej napisanych prac o okresie 1640–1660, jakie ostatnio się ukazały.